

Dědici, dědiníci, svobodníci – právněhistorický pohled

Eduard Krajník

Kontaktní e-mail: eduard@krajnikovi.cz

Inheritors, Freeholders, Yeomen – A Legal History Perspective

Abstract:

The paper focuses on the historical development of the free (as opposed to subject) farmers in Bohemia from the High Middle Ages to the Early Modern Period. As the terminology was changing from inheritor (*heres*, dědic) to freeholder (dědiník) to yeoman (svobodník), their legal status was varying as well. While the number and significance of inheritors declined to the complete end in the mid-14th century, freeholders rose to full recognition as a class a hundred years later. Comparing the primary medieval legal sources, we conclude that freeholders descend largely from impoverished squires, though some may have their origin also among royal servants or villagers disenthralled from serfdom. By the early 17th century, their Czech name “dědiníci” (freeholders) was replaced with “svobodníci” (yeomen).

Key words: inheritors; *heredes*; freeholders; yeomen; squirearchy; Land tables; Court tables; Land's constitution

Klíčová slova: dědici; *heredes*; dědiníci; svobodníci; nižší šlechta; zemské desky; dvorské desky; zřízení zemské

DOI: 10.14712/2464689X.2022.2

Článek využil databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Svobodnická tematika je v české historiografii popelkou. Jistě, svobodníků nebylo mnoho, jejich hospodářský význam byl zanedbatelný, politický nulový. Svobodníky ve významu nepoddaných vesnických sedláků, hospodařících na svém vlastním statku, zná mimo komunitu historiků málokdo. Přesto tvořili svobodníci svébytnou skupinu pozdně středověkého a raně novověkého obyvatelstva a zaslouží si odpovídající pozornost. Tento příspě-

vek se pokusí o analýzu jejich vzniku a vývoje jejich pojmenování počínaje středověkými dědici přes raně novověké dědiníky až po konečné svobodníky a následně pak o zmapování a vyhodnocení historických souvislostí mezi těmito třemi skupinami.

1. Dědiníci a svobodníci

Podíváme-li se na českou raně novověkou společnost očima tehdejších berních úředníků, zřetelně rozpoznáme rozvrstvení, které se bez podstatných změn udrželo až do začátku moderní éry. Na jeho vrcholu stála vrstva urozených – panstvo a rytířstvo –, následovalo duchovenstvo a měšťané a na konci nepříliš známá a nepříliš početná třída svobodníků, resp. dědiníků.¹ Kdo však byl svobodník či dědiník? Všeobecně používaná definice, které se přidržíme i v této práci, charakterizuje svobodníky a dědiníky jako sedláky, kteří byli osobně svobodní a vlastnili svobodný statek s právem zápisu do zemských desk nebo svobodnických knih.² Analogicky to vyjadřuje Obnovené zřízení zemské z roku 1627, kde se za svobodníky, dědiníky a nápravníky považují takoví obyvatelé, kteří pod žádný stav nenáleží a své dvory, grunty a pole mají „přímo pod králem“.³ K. Krofta k tomu dodává:⁴ „Jejich statky stejně jako svobodné statky šlechtické spravovaly se zemským soudem a zápisy o nich byly kladeny do zemských desk. Svou osobou byli svobodníci podřízeni buď soudu zemskému, nebo komornímu (nikoli soudům vrchnostenským); ve správních věcech náleželi pod úřady krajské a nejvyšší zemské. Berní zemskou sněmem svolovanou platili přímo berníkům v kraji zřízeným a sami do pole vypravovali zbrojené mužstvo. Naopak od svobodného obyvatelstva stavovského lišili se svobodníci tím, že neměli politických práv, nebyli zastoupeni na sněmu, neměli vliv na správu zemskou, na povolování berní, vydávání zákonů a podobně. Berně a vojenské služby jim ukládali stavové.“ Zde máme sice uvedeno, jak se svobodníci a dědiníci lišili od šlechty, ale ne vždy je snadné toto odlišení v konkrétním písemném dokumentu rozpoznat. Potíže vznikají zejména tehdy, když pojmenování dědiník nebo svobodník chybí. Hranice mezi svobodníky a dědiníky na jedné straně a zemany na straně druhé byla málo zřetelná⁵ a zdá se, že i někteří dědiníci si ji vykládali po svém. Zvláště patrné je to u erbovních dědiníků. Ti byli přesvědčeni, že erb je posouvá mezi stavy, a tudíž odmítali platit svobodnickou berní. Není divu, chudí vladykové s minimem poddaných platili výrazně menší daň i než středně mohovití svobodníci. Jak ukazuje případ Matouše Hovorčovského z Kolivé Hory a na Třebotově, jejich argumentace neuspěla.⁶ Podobně dopadli i Černíkové a Vladykové z Solšic,

¹ Poddaní nebyli pro berní úředníky samostatnou kategorií.

² Pro zařazení do této práce tedy požadujeme zápis v zemských deskách nebo svobodnických knihách a explicitní označení svobodník nebo dědiník, případně nápravník, aspoň v jednom písemném historickém dokumentu.

³ Německý originál říká „ohne Mittel unter Uns“ – JIREČEK, H. (ed.). *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého*. Praha: F. Tempský, 1888, s. 313, § I. V.

⁴ KROFTA, K. *Dějiny selského stavu*. Druhé vydání. Praha: Jan Laichter, 1949, s. 155.

⁵ Srov. PETRÁŇ, J. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 100.

⁶ *Dělá se stavu rytířského, za tou příčinou berní neodvozuje. Ježto jeho otec byl dědiníkem, jakž zápis svědčí*. Národní archiv (dále NA), fond Knihy svobodnické (dále KSv) 1, fol. T5.

Mazaní a Holejšovští z Slavětína a Farové z Bratřic.⁷ Jiní se však se svým propadem mezi svobodníky dokázali brzy vyrovnat.⁸

O tom, jak se také dalo sklouznout z nižšího šlechtice mezi svobodníky, svědčí zápis o jednání s účastníky stavovského povstání roku 1618. Před „komisi transactionis“, zřízenou pro osoby panského a rytířského stavu, které se za své provinění měly dohodnout na zaplacení pokuty, bylo v roce 1629 předvoláno 16 nižších šlechticů z Bechyňského kraje. Pro chudobu a vydrancované statky byli všichni pokuty zproštěni a souhrnnou poznámkou *Sind alle nur Freypauern* „degradováni“ mezi svobodníky.⁹ Šlo ale spíše o symbolický akt, právní účinnost neměl žádnou. Všichni byli i nadále považováni za vладыky, nikoho z takto označených ani z jejich potomků ve svobodnických knihách nenajdeme.

Zřetelněji se jeví hranice mezi svobodníky a poddanými. Byla narýsována právem vkladu do zemských desk, ale i zde najdeme výjimky, jak dále uvidíme zejména mezi těmi, kteří se v roce 1550 přiznali královské komoře jako dědiníci. Ti, kteří ze svobodného stavu upadli do poddanství, se jen výjimečně a s velkými obtížemi dokázali do svobodného stavu navrátit. Povědomí svobodného původu však v rodech zůstávalo i po několik generací, ale k propuštění z poddanství to nestačilo.¹⁰

Svobodníci ani dědiníci rozhodně nepatřili mezi majetné. Průměrná hodnota svobodnické nemovitosti v roce 1550 nedosahovala ani 200 kop grošů míšeňských a v daňovém přiznání z roku 1557 to bylo ještě méně, jen 90 kop grošů pražských, tedy 180 kop grošů míšeňských. Běžný svobodník tak na tom majetkově nebyl o mnoho lépe než bohatší poddaný sedlák. Typickou svobodnickou nemovitostí byl tzv. poplužní dvůr, tedy hospodářský dvůr s jedním lánem rolí. Rozdíly mezi jednotlivými dědiníky byly však velké – ti nejchudší přiznávali majetek ve výši pouhých 20 kop míšeňských, nejbohatší okolo 1500 kop. Ve srovnání s poddanými však spočívalo bohatství dědiníků úplně jinde. Byli osobně i majetkově svobodní, a to mimo jiné znamenalo, že nemuseli robotovat na panském. O to paradoxněji vyznívá, že v úředním styku se pro dědiníky a svobodníky užívalo oslovení robotný.¹¹ Nevyhýbali se mu ani samotní svobodníci. V soupisu svobodníků z roku 1651 dokonce zjistíme, že jeho autoři, starší svobodníci čáslavského kraje, jej používali jako privilegovaný titul pro vybrané svobodníky.¹²

⁷ V souladu s dobovou zvyklostí používáme u predikátů předložku „z“ i tam, kde by současná čeština použila předložku „ze“.

⁸ Urozeného původu byli například Brychtové z Alberovic, Sudlicové z Hrachovic, Růžkové z Rovného a další. V Tituláři stavů Mikuláše Šuda z Semanína z roku 1556 najdeme v oddílu Rytířský a vладыcký stav okolo třiceti osob, které v té době buď již byli dědiníky nebo se jimi zanedlouho stali.

⁹ Jde o Jenšíky z Radvanova a Ježova, Lhotky ze Smyslova, Rašovce z Rašovic, Měděnce z Ratibořic, Holuba z Radíče a další. NA, fond Stará manipulace (dále SM), inv. č. 653, sign. C215/C1/4/II, kart. 358, fol. 55 a 79; také BÍLEK, T. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha: František Řivnáč, 1882, s. 584.

¹⁰ V roce 1650 a opakovaně o dva roky později žádalo 14 poddaných z panství Nové Hradky, jejichž svobodnické předky daroval Rudolf II. v roce 1579 Vilémovi z Rožmberka, o vysvobození z poddanství, avšak marně – NA, fond Nová manipulace, sign. F5/7.

¹¹ ZÍBRT, Č. *Titulář*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1917, s. 7.

¹² ZAHRADNÍKOVÁ, M. – ŠTŘEJNOVÁ, E. (eds.). *Soupis poddaných podle viry z roku 1651 – Čáslavsko*. Praha: Národní archiv, 2017 (dále SPPV Čáslavsko), s. 447–460 (dostupné na <http://www.nacr.cz/detail-publikace/caslavsko-soupis-poddanych-podle-viry-z-roku-1651>).

Termíny svobodník a dědiník jsou obvykle považovány za synonyma.¹³ Při podrobnějším zkoumání však zjistíme, že existovaly výjimky. Již F. Marat si všiml, že ve sněmovním usnesení z roku 1603 lze jistý rozdíl mezi dědiníky a svobodníky rozpoznat. Ačkoliv do sbírky z poddaných byli povinni přispívat jak dědiníci, tak i svobodníci, poplatek do sbírky z komínů byl předepsán pro dědiníky, ne však pro svobodníky.¹⁴ Také V. Holejšovský později upozornil na to, že list císaře Rudolfa II. z roku 1605 „rozlišuje statky svobodnické od dědinických“, a domnívá se, že za dědiníky byli považováni majitelé původních svobodných dědičných statků, kdežto pojmenování svobodník se používalo pro držitele svobodství nově vzniklých výhostem, dělbou, výsluhou či podobným způsobem, avšak důvod pro svůj závěr neuvádí.¹⁵ V pramenech se podpora pro jeho tvrzení, byť i nepřímá, hledá obtížně. Spíše nalezneme zprávy, které tuto domněnku zpochybňují.¹⁶

Existoval tedy nějaký rozdíl mezi dědiníky a svobodníky, a pokud ano, v čem spočíval? Jak dále uvidíme, dostupné prameny nabízejí protichůdné pohledy a na jejich základě zcela jednoznačnou odpověď na položenou otázku nedostaneme. Lze uvést další příklady, z nichž cítíme, že dědiník a svobodník v nich neznamená totéž, ale které nám o podstatě odlišnosti neřeknou nic. O blíže neurčeném rozdílu mezi názvy svobodník a dědiník svědčí zápis z roku 1550, přepsaný do první svobodnické knihy: „Ti oba svrchu psaní dědiníci jsou svobodníci, nyní panu Adamovi z Řičan byli přikázání, ale nižádných povinností jemu nečinili...“¹⁷ Tedy dědiník mohl být současně svobodníkem. Podobně i Matěj Hruža z Mezilesí je při prodeji svého svobodného dvora Štylfrýdovi Lukaveckému z Lukavce v roce 1559 označen jako svobodník a dědiník.¹⁸ A Bartoň z Horních Zderadín byl při vkladu svého dvora v roce 1554 nejdříve zapsán jako dědiník, což bylo dodatečně doplněno na svobodník a dědiník.¹⁹ Přes pleonasmus, který byl v raně novověké úřední češtině běžným jevem, zde cítíme, že slova svobodník a dědiník nejsou použita jako synonyma. Zápisy pocházejí od vysokých zemských úředníků, které jistě nelze podezírat z neznalosti věci.

Rozdíl mezi názvy svobodník a dědiník je nejen etymologický, ale i historický. Termín dědiník je výrazně starší – zná jej již Klaret ve svých slovnících z poloviny 14. století.²⁰ S dědiníky jako berní kategorií se poprvé setkáváme v usnesení sjezdu krajů Kouřimského, Časlavského, Chrudimského a Hradeckého v Čáslavi roku 1440.²¹ V pozdějších

¹³ MÜLLER, V. *Svobodníci*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1905, s. 6, a nepřímo i VANIŠ, J. *Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550–1620*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1971, kde se od samého počátku užívá pouze název svobodník.

¹⁴ MARAT, F. *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1899, ročník 1898, č. 1, s. 5–6.

¹⁵ HOLEJŠOVSKÝ V. *Soupis svobodníků z roku 1605*. *Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze*, 1974, č. 5 – říjen, s. 3.

¹⁶ Kromě příkladů v následujícím odstavci také např. *svobodník* Mikuláš Hotovec z Borotínku, který pohání v roce 1535 Dorotu Kohoutovou z Červených Otradovic, aby mu vložila do desk zemských dříve prodané dědictví, avšak o 10 let později je tentýž Mikuláš Hotovec z Borotínku na základě vlastního priznání označen jako *dědiník* – NA, fond Komorní soud, kniha 180, fol. L1 a DZV 250, fol. H21.

¹⁷ NA, KSv 1, fol. N13.

¹⁸ NA, fond Desky zemské větší (dále DZV), sign. DZV 13, fol. J13.

¹⁹ NA, DZV 11, fol. F19v.

²⁰ FLAJŠHANS V. (ed.). *Klaret a jeho družina*. 2 svazky. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926 a 1928.

²¹ *Archiv český*, díl 1. Praha: Kronberg a Řivnáč, 1840, s. 261.

sněmovních dokumentech pak kategorii dědiníků nacházíme pravidelně, vždy ve spojení s berními předpisy. Teprve v roce 1498 najdeme pojmenování dědiníků spojené i s konkrétní osobou.²²

Zdá se, že zvyk odlišovat svobodníky od dědiníků vznikl na základě sněmovního rozhodnutí o povolení daně z hlavy jakožto pomoci ve válce proti Turkům v roce 1502. Jako dvě samostatné berní kategorie jsou v textu rozhodnutí uvedeni dědiníci a ti, „kteříž nejsou erbovní svobodná zboží mají a drží na zemi“. Tyto dvě kategorie se zřejmě dostaly i do následně vzniklého soupisu obyvatelstva, po němž se však nezachovala ani stopa. A tak nevíme – je zde zárodek evidence a zároveň i definice svobodníků? Zanedlouho se pak opravdu můžeme s konkrétními svobodníky setkávat v oficiálních dokumentech.²³ A v dalších téměř sto letech se obě pojmenování vyskytují a používají souběžně. K pochopení vztahu mezi nimi nám může napomoci znalost postupné proměny poměru počtu dědiníků a svobodníků v tomto období. Výchozí data jsou založena zejména na obnovených vkladech do zemských desk po jejich shoření v červnu 1541, další pak na průběžných deskových vkladech, berních rejstřících, seznamech berních dlužníků a částečně i na záznamech v registrách komorního soudu.²⁴ Obnovené vklady i berně vycházely z vlastních přiznání a tedy přívlastek dědiníků nebo svobodníků odráží subjektivní pohled jeho nositele. To však vůbec není na závadu – kdo by měl lépe znát svůj titul, než ten, kdo jej používá. Při obnově shořelých vkladů v období 1541–1550 se za dědiníka považovalo 162 osob, za svobodníka pouze 12.²⁵ V berním přiznání z roku 1557 pozorujeme nárůst počtu svobodníků – bylo jich 25 oproti 88 dědiníků.²⁶ V dalších letech procento svobodníků nadále roste, což znázorňuje následující graf (Obr. 1). Vidíme z něj také, že počet těch, kteří se nazývali nebo byli nazýváni dědiníci, postupně klesal k nule a že jejich místa zaujíмали svobodníci.²⁷

Šlo zjevně o pouhou změnu pojmenování; jen s velkými obtížemi bychom si dokázali představit nejen zánik několika stovek dědiníků v tak krátkém období, ale zejména vznik stejného počtu svobodníků. S narůstajícím počtem svobodníků také pozorujeme nedůslednost v používání obou názvů. Někdy dokonce můžeme nabýt dojem, že ani sami zemští úředníci neměli zcela jasno, kdy který termín použít. Tak notorický dlužník berně Jan Pelech z Hroznic je v roce 1570 a 1571 veden jako svobodník, v letech 1572 a 1573 jako dědiník. Analogicky Jiřík Bejšovec v Bejšově je v letech 1570–1572 svobodníkem, v roce 1573 dědiníkem.²⁸

²² Provolání po Petrovi, dědiníku ze Zahrádky, NA, fond Desky dvorské, kvatern 17, fol. 143v.

²³ Patrně prvním je svobodník Jakub Kypta z Červeného Újezda, o jehož sporu s Janem z Paběnic a na Voračicích v roce 1526 je zmínka v registře komorního soudu – NA, KomS 252, fol. 38. Nevíme však, kdy se začal vést seznam svobodníků. Zmínky o něm začínají až se založením svobodnických knih – jako první je do tehdy již existujícího seznamu v roce 1619 připsán Václav Staněk z Chmelné. Za pozornost stojí, že při zápisu nevládnul žádné svobodství, byl pouze propuštěn z poddanství. NA, KSv 1, fol. D20.

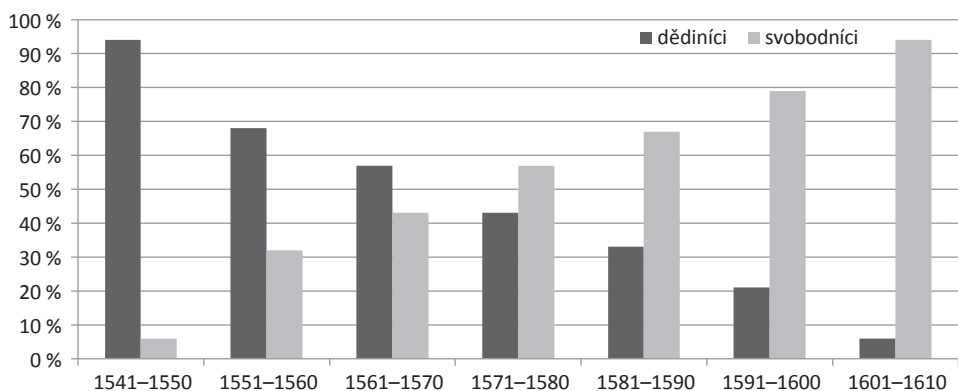
²⁴ Srov. KRAJNÍK, E. *Místopis dědinických a svobodnických dvorů v Čechách před berní rulou*. Praha: Národní archiv, zasláno k publikaci, passim.

²⁵ NA, DZV 250, passim. Svobodství, jejichž majitelé neuvedli žádnou kategorii, nejsou do statistiky započítána.

²⁶ PLACHT, O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická*, 1947, č. 4, passim.

²⁷ Posledním dědiníkem je nejspíše Václav Zeman z Horních Hrachovic v roce 1630 – NA, KSv 2, fol. D5v.

²⁸ SOA Třeboň, fond Historica Třeboň, sign. 4790, fol. 206–235.

Obr. 1. Poměr počtu dědiníků a svobodníků v letech 1541–1610

Je přirozené položit si tedy otázku, zda přejmenování dědiníků na svobodníky je dáno pouze vývojem jazyka, či zda tu byly ještě jiné důvody. Není mnoho písemných pramenů, v nichž se podstata rozdílu projevuje. Již víme, že jinak byla v roce 1603 vyměřena daň svobodníkům a jinak dědiníkům. A nešlo pouze o tento jediný rok. Odlišnosti v daňových předpisech pro dědiníky a svobodníky začínají již v roce 1596 a opakují se až do roku 1611. Dědiníkům, ne však svobodníkům, byla pravidelně stanovována daň z majetku ve výši 4½ peníze českého z každé kopy grošů českých,²⁹ dále 20 grošů míšeňských z každého komínu a 20 grošů českých z každého domu. Svobodníci měli platit pouze tzv. kontribuci, oficiálně nazývanou daň z poddaných. Ta byla předepsána i dědiníkům, přestože málokdo z nich nějaké poddané měl. Nešlo o malou částku, její výše činila 6 kop grošů míšeňských. Byla-li stanovena i daň z obilí, platili ji rovněž svobodníci i dědiníci.³⁰ Každý poplatník se k dani přiznával osobně formou přiznacího listu, což znamená, že rozlišení, kdo byl svobodník a kdo dědiník, dělali sami plátcí. Porovnejme nyní tyto teoretické pokyny se skutečně zaplacenými daněmi. K dispozici máme sumární berní údaje pro rok 1602³¹ a podrobné berní registry pro Vltavský kraj z let 1606 a 1607.³² V obou tvoří jednu z berních kategorií svobodníci, pojmenování dědiníků v nich nenajdeme. Přesto majetkovou daň, předepsanou pouze dědiníkům, platili v letech 1606 i 1607 s jedinou výjimkou všichni plátcí zapsaní jako svobodníci.³³ To nelze interpretovat jinak, než jako ztotožnění pohledu na dědiníky a svobodníky. Poněkud komplikovaněji vyznívá pohled na plátce daně z komínů. Ani tu nemuseli platit svobodníci, ale více než čtvrtina evidovaných svobodníků ji v roce 1602, 1606 i 1607 zaplatila. Stojíme tak před obtížně zodpověditelnou

²⁹ Její oficiální název ve sněmovních dokumentech byl „berně z dědiníků“. V berních registrách byla evidována jako „berně“.

³⁰ *Sněmy české od léta 1526 až po dnešní dobu*. Díly IX – XI a XV. Praha: Královský český zemský výbor, 1897–1929, passim. Dostupné též na <http://www.psp.cz/eknih/snemy/>.

³¹ NA, SM inv. č. 3133, sign. S15/14, karton 2060, fasc. 1580–1615, fol. 232–234.

³² NA, SM, inv. č. 3133, sign. S15/10, karton 2043, fasc. III; též VOLF, M. (ed.). *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*. Díl XI/2, sešit 2. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 435–439 a 450–452.

³³ Překvapuje, že údaj o majetkové dani v sumáři z roku 1602 zcela chybí.

otázkou, proč se k dani z komínů přiznávali; úsporu daně jim to rozhodně nepřineslo, naopak zaplatili více.

Zmínku zaslouží i soupis berních dluhů z období cca 1560–1614 vázoucích na některých dvorech bývalých dědiníků a svobodníků. Jde o stylizovaný výtah z berních register přepsaný krátce před rokem 1620 do nejstarší svobodnické knihy.³⁴ U všech dvorů je rok po roce evidována dlužná částka, vždy na dani z majetku a po celé období v neměnné výši. I odtud poznáváme, že pro berní úředníky žádný rozdíl mezi dědiníky a svobodníky nebyl.

Lze tedy shrnout, že pojmenování dědiník nebo svobodník si jeho nositelé většinou zvolili sami a přes zjevnou etymologickou odlišnost těchto dvou variant je sémantický rozdíl mezi nimi obtížné rozpoznat. Ne zodpovězenou otázkou zůstává, proč byla v letech 1596–1611 ve sněmovních usneseních stanovena daň pro svobodníky jinak než pro dědiníky. Tento daňový rozdíl však zanikl současně se zánikem názvu dědiník zhruba v druhé dekádě 17. století.

Pro úplnost dodejme, že po krátkou dobu se počátkem 17. století setkáváme u některých svobodníků s pojmenováním *poplužník*.³⁵ Jednalo se převážně o erbovníky, kteří však ze svého poplužního dvoru měli vyměřenu svobodnickou daň. Jejich dvory jsou již v berní rule a pak i později zařazeny na roveň s ostatními svobodnickými dvory.

Spolu se svobodníky, dědiníky a nápravníky bývali zejména ve sněmovních dokumentech o výběru daní z počátku 17. století jmenováni také svobodní rychtáři. Ačkoliv s nimi patřili do stejné daňové kategorie a byli také osobně svobodní, jejich statky se řídily purkrechtním právem a do této práce je tudíž nezařazujeme.

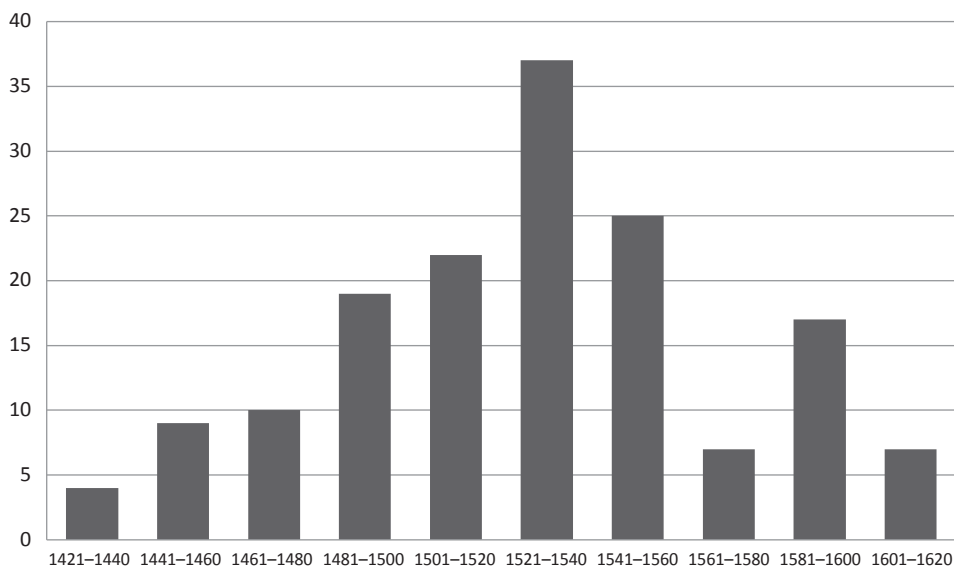
2. Předchůdci dědiníků

Pojmenování dědiník bylo s určitostí známo nejméně již v polovině 14. století, do právních pramenů však začíná pronikat až o sto let později. Nejstarší písemný výskyt názvu dědiník nacházíme v zápisu ze sjezdu z roku 1440 v Čáslavi, kde se v článku 22 předepisuje dědiníkům daň ve výši půl kopy grošů.³⁶ V pozdějších letech pak již není ve sněmovních usneseních při předpisu daně na dědiníky zapomináno. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že slovo dědiník se teprve na samém konci 15. století poprvé objeví v právní knize. Postrádáme jej v Knize rožmberské, není ani v Řádu práva zemského ani ve Výkladu na právo země české Ondřeje z Dubé, nacházíme jej až ve Všehrdově díle *Knihy devatery* a pak ve Vladislavském zřízení zemském. Všehrd však jeví větší porozumění pro právní potřeby dědiníků než autoři Zemského zřízení. V jeho *Knihách* je dědiníkům věnováno celkem osm článků, v Zemském zřízení pouze jediný. Sluší se však dodat, že ve Vladislavském zřízení se dědiníci občas skrývají i pod těmi, „kteří na dědinách svobodných mají“. Tato dvojznačnost pojmenování dobře dokumentuje, jak a kdy se o dědinících začalo uvažovat jako o třídě.

³⁴ NA, KSv 1, passim. Srov. HOLEYŠOVSKÝ, J. Počátek svobodnických knih. *Sborník archivních prací*, 1958, roč. 8, č. 1, s. 90–108.

³⁵ Např. Václav Červ, poplužník je uveden v Registře vybírání sbírek a berní zemských v kraji Vltavském za rok 1607 (NA, inv. č. 3133, SM, sign. S15/10, kart. 2042, fasc. II, fol. 231), Adam Holejšovský, Adam Vladyka a Jindřich Fara z Bratřic, poplužní, jsou uvedeni v Registře příjmů kontribuce extraordinální kraje Čáslavského za říjen 1624 – Státní okresní archiv (dále SOKA) Kutná Hora, Archiv města Čáslav (dále AM Čáslav), kniha 165, nefoliováno.

³⁶ *Archiv český*, díl 1, s. 261.

Obr. 2. Nová svobodství v letech 1420–1620

O postupném přechodu k užívání názvu dědiník přesvědčivě vypovídá zápis ze sněmu Svatováclavského ze 7. října 1479. Sněm svolil k mimořádné finanční pomoci králi Vladislavovi a zápis jednotlivě vyjmenovává všechny, kteří mají přispět. Na prvním místě knížata, pány, rytíře, města a duchovní, a po nich ty, „ježto jsú nakúpili dědin, nejsúce panského ani rytířského řádu“. Že těmi posledními jsou myšleni dědiníci, poznáváme, když se v témže dokumentu na ně odvolává předpis pro svobodné rychtáře, aby dali jako jiní „dědiníci, jak o tom napřed položeno jest“.³⁷ Nelze si nevšimnout, že vlastně před sebou máme dobovou definici dědiníků jako neurozených majitelů dědin, kteří si tyto dědiny *koupili*. Jak ještě dále uvidíme, je tím naznačena jistá diskontinuita v jejich vývoji; nepředpokládá se, že by šlo o potomky dřívějších dědiců.

Postupný nárůst počtu nově vzniklých svobodství znázorňuje výše uvedený graf (Obr. 2).³⁸ Je však třeba mít na paměti, že o počtu nových svobodství před rokem 1540 nemáme úplné údaje.

Vzpomeneme-li, že počínaje rokem 1440 nebyli v žádném daňovém předpisu vynecháni dědiníci, je jejich „opomenutí“ Václavem IV. ve dvou listinách o všeobecné berni na první pohled překvapivé. V listině vydané v prosinci 1389 u příležitosti korunovace královny Žofie³⁹ se král obrací ke všem „knížatům, duchovním i světským osobám, opatům a abatyším, převorům a prelátům, pánům, šlechticům, rytířům, panošům, purkrabím, úředníkům, rychtářům, konšelům a obyvatelům měst, městeček, vesnic a míst, ostatním poddaným našim a království českého“, avšak ne k dědiníkům. A dědiníci nejsou uvedeni ani v nedatovaném berním řádu, určeném všem „pánům, šlechticům, rytířům, panošům

³⁷ *Archiv český*, díl 4. Praha: Kronberg a Řivnáč, 1846, s. 500 a 501.

³⁸ KRAJNÍK, *op. cit.*

³⁹ Korunovace se však konala až v březnu roku 1400.

a obyvatelům, osobám duchovním i světským, jakéhokoliv stavu“.⁴⁰ Dědiníci opravdu tehdy nebyli tak vyhraněnou třídou, aby si zasloužili samostatné pojmenování.

Dokonce ještě v majestátu z července roku 1436, obsahujícím mimo jiné příslib císaře Zikmunda o zachování platnosti zápisů na trhy, dědictví, věnné zástavy a poručenství od „pánů, zemanů a jiných obecných lidí“, se dědiníci samostatně nejmenují.⁴¹ Bezpochyby byli zahrnuti do skupiny jiných obecných lidí, avšak když o čtyři roky později šlo o předpis berně, vynechání již nebyli.

Název dědiník tedy není prvotním pojmenováním neurozených svobodných sedláků, ti existovali i v době předhusitské, jen pod jiným jménem.⁴² A tím se dostáváme do blízkosti značně komplikovanější otázky – kdo byli předchůdci dědiníků a kdy a jak vznikli? Je logické, že tuto otázku si ve své monografii o svobodnících položil V. Müller, zůstala však bez jednoznačné odpovědi. Nepřiklonil se ani k Palackému, který považoval dědiníky za zbytky stále se tenčící vrstvy původně svobodného českého obyvatelstva, ani k F. Twrdému, jenž vznik dědiníků kladl až na konec 15. století. Spokojil se s poněkud neurčitým konstatováním, že „z vln staletých převratů společenských v Čechách vynořila se v 14. století třída venkovského obyvatelstva osobně svobodného, ... trvajících v držení svobodném a dědičném nemovitého majetku selského“.⁴³ Přesto pozorujeme, že bližší je mu pohled Palackého, když píše o „vzniku českého svobodnictva jako zbytku oné třídy svobodných držitelů selských usedlostí“.⁴⁴ S daty, která máme nyní k dispozici, se můžeme pokusit o upřesnění a doplnění.

Patrně nejstarší písemnou zmínku o slově dědiník nalezneme v Rajhradském latinsko-českém slovníku pocházejícím z období 1344–1364.⁴⁵ Tam je dědiník uveden jako překlad latinského slova *heres*. Z přibližně stejné doby pocházejí i Klaretovy slovníky Bohemíář a Glosář.⁴⁶ Klaret rozlišuje dědice (*heres*) a dědiníka (*heros*), avšak latinské *heros* ve významu dědiník není jinde doloženo. Slovo *heres* mělo však více významů, z nichž jeden odpovídal tomu, co dnes nazýváme svobodníkem. Ne všichni medievalisté věnovali dědicům stejnou pozornost. Palacký název dědic nepoužívá vůbec, i v raném středověku píše o dědinících či chudých zemanech. Dědice poprvé podrobněji popsal H. Jireček jako svobodné majetníky zcela svobodných dědin, kteří nebyli šlechtického původu a jejichž název byl v pozdějších stoletích obměněn v dědiníky. Vyjmenoval také několik odkazů na středověké listiny, které o dědicích pojednávaly.⁴⁷ Podstatně hlouběji šli ve svém popisu dědiců K. Krofta a F. Vacek o 50 let později. Zatímco první si všímá zejména upadání dědiců do poddanství, a dokonce se domnívá, že dědici dostali svůj název teprve potom, co se

⁴⁰ JIREČEK, H. (ed.). *Codex Juris Bohemici*. Díl II/3. Pragae: Fr. Tempsky, 1889, s. 129 a 133.

⁴¹ *Archiv český*, díl 3. Praha: Kronberg a Řivnáč, 1844, s. 448.

⁴² Např. Ondřej z Dubé používá ve svých Právech zemských českých kolem roku 1400 formulaci *A nemajíť všě vládyky býti, ale lidé usedlí a dobře zachovalí, ješto by měli na dědinách svobodných* – ČÁDA, F. (ed.). *Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1930, s. 132. Stejně se vyjádřil ještě o sto let později Viktorin Kornel ze Všehrd.

⁴³ MÜLLER, *op. cit.*, s. 1–5.

⁴⁴ Tamtéž, s. 46.

⁴⁵ Z popisu J. Dobrovského vydal HANKA, W. *Zbírka neydáwnějšich slownjků latinsko-českých*. Praha: Arcibiskupská knihtiskárna, 1833.

⁴⁶ FLAJŠHANS, *op. cit.*

⁴⁷ JIREČEK, H. *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba druhá: Od počátku XI. století do konce XIII. století*. Praha: Karel Bellmann, 1864, s. 74–75.

z nich stali poddaní,⁴⁸ druhý rozpoznal důležitou souvislost mezi dědici a mírovým poplatkem (*tributum pacis*) a na jejím základě se pokusil, byť chybně, odhadnout počet dědiců na konci 12. století.⁴⁹ Jeho kalkulaci později opravil V. Šmelhaus. V závislosti na interpretaci dostupných dat odhadl počet usedlostí svobodných sedláků v Čechách na 1800–3500.⁵⁰

Podrobný rozbor různých významů slova *heres* ve vrcholném středověku fundovaně popsal V. Vaněček.⁵¹ Jeho studie si všímá i otázky vzniku dědiníků jako společenské třídy, tedy otázky, na níž marně hledal odpověď V. Müller ve své již citované monografii. Na základě důkladné analýzy dochovaných listin z 12.–14. století dochází k závěru, že dědiníci se vyvinuli ze svobodných vlastníků půdy, tvořících odedávna základ národa, kteří ještě ve druhé polovině 12. století byli i politicky důležitou složkou obyvatelstva. Půdu měli v dědičném držení – odtud původní název dědici – a jejich svoboda spočívala v tom, že podléhali jedině panovníkovi. Postupným chudnutím a upadáním do poddanství, ať už dobrovolným či donuceným, se jejich počet rychle snižoval; ti, co zůstali, se od poddaných zřetelně oddělili. Termín dědici se tak stal označením sociální třídy a byl později vystřídán názvem dědiníci.⁵² V. Vaněček však připouští, že ne všichni dědiníci vznikli tímto způsobem, mnoho jich vzniklo později. Od vydání jeho studie uplynulo téměř 100 let, aniž by došlo k podstatnému zpochybnění jeho závěrů.⁵³ Přesto se nelze ubránit otázce, jak vysvětlit stoleté mlčení historických pramenů o svobodných rolnících počínaje polovinou 14. století.

Přezíravě a s notnou dávkou ironie se o dědicích vyslovuje J. Šusta. Jsou pro něj „ti, co se sebevědomě zvali ‚dědici‘, měli jakousi právní záruku svých dědinek, jsouce snad vázání jen k určitým dávkám svým pánům a knížeti“.⁵⁴ Překvapivě málo se dědicům ve svých obsáhlých dvoudílných dějinách venkovského lidu předhusitské doby věnuje marxistický historik F. Graus. Používá pro ně obecný název svobodníci a vzhledem k povaze zachovaných historických pramenů považuje otázku jejich vývoje zejména v nejstarší historické době za obtížně řešitelnou.⁵⁵ A o svobodnících ve 14. století prohlásí, že „byli sami vrchností“ a tudíž ve vlastním smyslu slova k venkovskému obyvatelstvu nepatří.⁵⁶ Zjevně nevyhovovali jeho teorii třídního boje.

V nedávné době se dědicům věnovali D. Třeštík a T. Petráček, krátce i J. Žemlička. Na základě listin z 12. a 13. století všichni sledují v prvé řadě proces proměny dědiců v poddané a poukazují na relativnost osobní i majetkové svobody dědiců, což ostatně

⁴⁸ KROFTA, *op. cit.*, s. 30–31.

⁴⁹ VACEK, F. K agrárním dějinám českým staré doby. *Agrární archiv*, 1917, IV., s. 94–106 a 162–167.

⁵⁰ ŠMELHAUS, V. *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 11–16.

⁵¹ VANĚČEK, V. Sedláci dědici. (Historicko-právní studie). *Práce ze seminářů právnické fakulty Karlovy university v Praze*. Sešit 3. Praha: Bursík a Kohout, 1926, s. 5–9, 17.

⁵² Tamtéž, s. 20–26.

⁵³ Vaněčkovo srovnání dědiců v Čechách se slezskými knížecími sedláky z Jindřichovské knihy sice zpochybnil ŠMELHAUS, *op. cit.*, s. 39, to však neubírá nic na platnosti ostatních Vaněčkových závěrů.

⁵⁴ ŠUSTA, J. *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*. Reprint druhého vydání. [Praha]: Argo, 2001, s. 14.

⁵⁵ GRAUS, F. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 147.

⁵⁶ GRAUS, F. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 199–200.

prozrazuje i jejich alternativní pojmenování knížecí sedláci (*rustici ducis*).⁵⁷ Osud těch mála, kteří zůstali svobodní a přežili do pozdější doby, je pro tyto autory již mimo sféru jejich zájmu.

Dědici zcela mizí z pramenů v polovině 14. století, dědiníci se v nich objevují až o sto let později a dosud se nepodařilo nalézt jediný konkrétní doklad přímé návaznosti dědiníků na dědice. Poslední dva známé výskyty konkrétních dědiců případnou návaznost spíše popírají. V roce 1346 ustanovil Havel řečený Kon, *dědic* z Nedabyle (*haeres in Nedabil*), desátek ze svého dvoru v Nedabyli pro kostel sv. Martina ve Střížově. V roce 1488 platí z Nedabyle střížovskému kostelu již *poddaný* tohoto kostela Fischmeister a po něm Prokeš 7 gr. 4 d.⁵⁸ Naopak, nástupci často citovaných dědiců ze vsi Stadic z roku 1359 zůstali svobodní a původní pojmenování *coheredes* si podrželi ve všech královských listinách až do roku 1538. Později pak byli nazýváni obyvatelé, resp. dědiční obyvatelé Stadic⁵⁹ a teprve počátkem 17. století jsou jejich následníci označeni jako svobodníci.⁶⁰ Pojmenování dědiník se u nich nikdy neobjevilo a rozhodně je tedy za předchůdce dědiníků považovat nemůžeme. Navíc své pozemky nikdy neměli zapsány v zemských deskách, což nahrazovali tím, že si svá privilegia nechávali ode všech králů pravidelně potvrzovat. Stihli to dokonce i od zimního krále Fridricha Falckého! Do svobodnických knih byli formálně zapsáni až v roce 1675.⁶¹

Zánik dědiců dobře dokumentuje nejstarší český právní spis, Kniha rožmberská. Podle současných poznatků kniha vznikla počátkem 14. století, avšak originál se nedochoval a její nejstarší známý opis pochází přibližně z roku 1370.⁶² V něm jsou dědici doporučováni jako královi svědci v určitém typu pří.⁶³ Další opisy knihy, umožňující důležitá porovnání, vznikly až v polovině 15. století. Tyto pozdější texty nejsou doslovnými opisy, ale dobově přizpůsobenými kopiemi a ve všech je pasáž o dědicích vynechána – zřejmě již ztratila svou relevanci. Lze v tom rozpoznat potvrzení nejen zániku dědiců jako třídy, ale i v té době chybějící náhrady za ni.

Jiným pramenem dokumentujícím zánik dědiců je listina z roku 1295, v níž prodává probošt pražské královské kapituly Oldřich (*Ulricus, praepositus capellae regiae in castro Pragensi*) cisterciáckému klášteru v Plasech vsi Třemošnou a Senec v plzeňském kraji včetně obyvatel, kteří o sobě tvrdí, že jsou dědici (*qui se heredes, quod proprio vocabulo deditur dicitur, affirmabant*). V době prodeje byli zmínění dědici již poddanými pražské kapituly, stále však jsou dědičnými držiteli své půdy, z níž kapitule odváděli peněžité

⁵⁷ TŘEŠTÍK, D. K sociální struktuře přemyslovských Čech. *Československý časopis historický*, 1971, 19, č. 4, s. 553–564, ŽEMLIČKA, J. *Čechy v době knížecí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 191–195 a 204–209, ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar II*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 77–78. PETRÁČEK, T. *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek*. [Praha]: Argo, 2012, s. 84–96.

⁵⁸ SCHMIDT, V. Einige bisher unbekannte Urkunden. *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1888–1889, 27, Viertes Heft, s. 326–334.

⁵⁹ NA, fond Česká dvorská kancelář (ČDK), inv. č. 759, sign. IV D7, kart. 555.

⁶⁰ Poprvé v roce 1625 – NA, fond Staré militare, kart. 55, fasc. červenec 1625.

⁶¹ NA, KSv 1, fól. A3.

⁶² ŠTACHOVÁ, N. *Tzv. Rožmberská kniha jako pramen zemského práva v Čechách (historicko-právní analýza)*. Disertační práce, MU Brno, 2009.

⁶³ BRANDL, V. (ed.). *Kniha Rožmberská*. Praha: Jednota právnická, 1872, s. 64 a 113, též *Archiv český*, díl 1, s. 466.

plat (*census*).⁶⁴ Přitom o sto let dříve máme doklad o tom, že v Třemošné žili svobodní obyvatelé. Na listině, kterou Čech z Železnice (*Cesc comes de Zeleznice*) daroval plaskému klášteru vsi Býkov a Vlčkov, je jmenovitě uvedeno 13 svědků z Třemošné, bezesporu lidí tehdy svobodných.⁶⁵

Dodejme ještě, že až na výše uvedené dědice ve Stadicích se žádná jiná zmínka o dědicích nenajde ani v Emlerově edici pozůstatků desk zemských,⁶⁶ ani v deskách dvorských. Přitom u stadických dědiců nejde o vklad jejich dvoru do desk, ale pouze o potvrzení majestátu, který jim udělil Karel IV. Je tak nanejvýš pravděpodobné, že dědici vůbec právo vkladu do desk neměli. Ostatně v době, kdy desky zemské vznikly (cca 1260), již dědici ze scény mizeli.

Jestliže mohl V. Vaněček označit dědice ve 12. století za třídu, pak ve století 14. to již přestávalo platit. Jejich počet se natolik zmenšil, že již nebyli vnímáni jako zvláštní kategorie obyvatelstva a v právních dokumentech je po dalších sto let pod samostatným názvem nenalezneme. Máme však dokumenty, byť nepřilíš četné, které ukazují na existenci svobodných dvorů, jejichž držitelé byli obyčejní svobodní sedláci. Nejde již o dědice, nenazývají se ještě dědiníci ani svobodníci, ale dědiníky se stali teprve jejich nástupci. Jako příklad můžeme uvést poplužní dvůr v Sedlečku u Chotovin. Nejstarší zpráva o něm pochází z roku 1407, kdy se vdova Anna ze Sedlce připojila k nadaci chotovinskému kostelu a ze svého dvora a popluží v Sedlci věnovala roční plat ve výši půl kopy grošů.⁶⁷ A i když pak o dvoru dlouhou dobu neslyšíme, není pochyb, že jde o tentýž dvůr, který v roce 1523 patřil dědiníku Mikuláši Šiškovci z Záhořice a jehož část se počínaje rokem 1536 dostala do vlastnictví rodu Křemenů, dědiníků a později svobodníků. Jako jiný příklad může posloužit jeden ze dvorů ve vsi Pohoří nedaleko Mirovic na Písecku. V roce 1456 svědčí pod přísahou Markajš z Pohoří, sedící na svobodném dvoře tamtéž, že pamatuje, jak před 80 lety vlastnil dvůr v nedalekých Nerestcích nebožtík Jechník. I když časový údaj 80 let je nutné brát s rezervou, lze mít za spolehlivé, že Markajš seděl na svém svobodném dvoře v Pohoří již před rokem 1400, avšak neříká se, že by byl dědicem nebo dědiníkem a rovněž tak ne vладыkou. Dvůr se později zřejmě rozdělil a jednu jeho polovinu držel v roce 1543 po svých předcích dědiník Vaněk Markejs. V obou uvedených příkladech vidíme svobodné dvory, jejichž historie sahá před rok 1400, nevíme však, jak hluboko. A tak ani nevíme to nejpodstatnější – šlo o dvory, které původně patřily dědicům? Chybějící mezičlánek od dědiců k dědiníkům nám tedy tyto příklady neposkytují.

Některé náznaky o pojmenování svobodných sedláků po roce 1350 nám odhalují i významné právní dokumenty té doby – zákoník *Majestas Carolina*,⁶⁸ Řád práva zemského (*Ordo iudicii terrae*)⁶⁹ a Práva zemská česká Ondřeje z Dubé.⁷⁰ Ty z nich, které existují

⁶⁴ EMLER, J. (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*. Praeae: Grégerianis, 1882, č. 1296, s. 719.

⁶⁵ FRIEDRICH, G. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I* (dále CDB I.). Praeae: Sumptibus comitorum regni Bohemiae, 1904–1907, č. 296, s. 266.

⁶⁶ EMLER, J. (ed.). *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořalých*. Díl I. Praha: Jindřich Jaroslav Clam Martinic, 1870, Díl II. Praha: Jindřich Jaroslav Clam Martinic, 1872.

⁶⁷ CIKHART, R. Chotovsko v době předhusitské. *Jihočeský sborník historický*, 1928, 1, s. 29.

⁶⁸ *Archiv český*, díl 3, s. 65–180, a JIREČEK, H. (ed.). *Codex Juris Bohemici*. Díl II/2. Praeae: Grégerianis, 1870, s. 100–197.

⁶⁹ Tamtéž, s. 198–255.

⁷⁰ ČÁDA, *op. cit.*

v české i latinské verzi, navíc umožňují posoudit vývoj terminologie v čase – český a latinský text mají zpravidla původ v navzájem odlišné době. Zákoník *Majestas Carolina* vznikl kolem roku 1350 pod původním názvem *Codex Carolinus*, byl sepsán latinsky a po stránce terminologické mu bylo vzorem římské právo. Nemůžeme tedy očekávat, že bychom v něm přímo narazili na dědice či dědiníky. To však neznamená, že z něj nelze žádnou informaci o dědinících vytežit. Přestože zákoník nikdy nenabyl platnosti, byl v 15. století dvakrát přeložen do češtiny. Starší překlad, zvaný třeboňský, se řídil originálem až otrocky, zatímco pozdější, známý jako Statuta, je pouze výtahem a, což je pro nás podstatné, jeho terminologie se přizpůsobila době překladu, tedy polovině 15. století.⁷¹ A tak můžeme srovnávat: V článku 32 pojednávajícím o zákazu převodu majetku na mrtvé, vyjmenovává originál ty, jichž se zákaz týká takto: *nemini cujuscunque status, praeeminentiae vel dignitatis existat, nobili vel plebejo*. Třeboňský překladatel je přeložil doslovně jako *žádnému kteréhokoli stavu, povýšení neb doustojenství, pánu neb člověku obecnému*, zatímco ve Statutách na tomtéž místě čteme *ižádnému manu, služebníku neb nápravníku*.⁷² Překladatel si zde sám upravil třídu, na niž by se zákaz vztahoval; ano, chybí tam dědiníci, na které jsme ve společnosti manů a nápravníků zvyklí z pozdější doby. Dědiníci ještě tehdy do právního povědomí nevstoupili. Také pro autora Řádu práva zemského nebyli kolem roku 1350 dědici ani dědiníci dostatečně významnou třídou, která by stála aspoň za zmínku. Přitom i poddaným sedlákům (*rusticis i. e. chlapům*) jsou v Řádu věnovány tři odstavce.⁷³ Ani Ondřej z Dubé ve svých česky psaných Právech zemských ze samého konce 14. století ještě název dědiník nezná. Čteme-li však, že svědci při půhonu o dluh nemusejí být vždy vladykové, ale „lidé usedlí a dobře zachovalí, jižto by měli na dědinách svobodných“, cítíme, že se v této šroubované formulaci skrývají ti, kteří budou již o 50 let později nazýváni jednodušeji – dědiníci.

Nahlédnout do minulosti dědiníků můžeme též prostřednictvím obnovených vkladů do nově založených zemských desk po tom, co ty staré lehly roku 1541 popelem. Dědiníci byli mezi prvními, kdo se o obnovení svých vkladů starali. Pro mnohé to byla i příležitost, jak zastaralé údaje shořelého vkladu aktualizovat a pozdějším historikům tím pootevřít okno do minulosti svých dvorů. Podle počtu obnovených vkladů lze odhadnout, že v polovině 16. století bylo v Čechách na 500 dvorů vlastněných dědiníky nebo svobodníky. Ne všichni z nich se při obnově vkladu jako dědiníci nebo svobodníci přiznali. Někteří, a není jich málo, jsou zapsáni jen svým jménem bez dalšího označení a teprve na ně navazující a na ně se odvolávající vklady prozrazují, že příslušný dvůr se stal svobodstvím. Obráceně, pokud se nějaký dědiník odvolává na dřívější vklad svých předků, jen zcela výjimečně označí předka jako dědiníka. I zde se potvrzuje, jak pozdě vešlo slovo dědiník do oficiálního používání.

V celé stovce obnovených vkladů, které se přímo či nepřímo týkají dědiníků nebo svobodníků, nacházíme přesnější údaje o původním vkladu, většinou včetně názvu kvaternu, folia a data vkladu. Polovina z nich se explicitně odkazuje na desky zemské větší, a to přesto, že podle Viktorina Kornela byly větší desky určeny pro „bohaté pány a zemany“,

⁷¹ MICHÁLEK, E. K českým překladům Karlova zákoníku. *Slovo a slovesnost*, 1957, 18, č. 3, s. 151–158.

⁷² Současný překlad R. Maška uvádí na tomto místě *nikomu, ať je jakéhokoli stavu, výtečnosti nebo důstojenství, urozený či neurozený* – BLÁHOVÁ, M. – MAŠEK, R. (eds.). *Karel IV., státnické dílo*. [Praha]: Karolinum, 2003, s. 190.

⁷³ *Archiv český*, díl 2. Praha: Kronberg a Řivnáč, 1842, s. 95 a 98.

kdežto pro dědiníky byly určeny desky menší. Máme tak zde jasný důkaz toho, že ještě ve druhé polovině 15. století byli předci nezanedbatelné části pozdějších dědiníků považováni za šlechtice. A dokonce ještě v berním rejstříku z roku 1557 je zaznamenáno 18 rytířů, z nichž se zanedlouho stali dědiníci.

V obnovených vkladech mnoha dědiníků je patrný zemanský původ jejich předků i z pozůstatku predikátu v jejich jménech. Tak např. dědiník Jan z Hořejších Černůtek je zapsán jako „Jan z Černůtek dědiník“, nikoliv jako Jan dědiník z Černůtek nebo Jan z Hořejších Černůtek; přitom u jeho dvoru je specifikováno „v Černůtkách Hořejších“.⁷⁴ Nejde o náhodu, písař důsledně rozlišoval, kdy slovo dědiník zapsat bezprostředně za jménem a kdy až za predikátem. Dobře to rozpoznáme v zápisu Martina, dědiníka z Lohova, na dvůr po jeho otci Jindřichovi. Písař se v pořadí spletl a hned opravil, takže čteme „po někdy Jindřichovi z Lohova dědiníku z Lohova“.⁷⁵ Z celkového počtu 161 obnovených vkladů, které jsou v létech 1542–1553 dědiníkům zapsány v kvaternu, kde sobě sami kladou, má 85 název dědiník až za specifikací místa, resp. predikátem. Stále tedy ještě můžeme pozorovat, že hranice mezi dědiníky a zemany nebyla ani v polovině 16. století zcela zřetelná; potíže s ní měli i sami dědiníci. A zemanský původ mnoha dědiníků se podepsal i do jejich pozdějších příjmení. V té či oné době najdeme vlastníka jménem Zeman na každém devátém svobodství.

Obnovené vklady bohužel nesahají tak hluboko do minulosti, aby se jimi dalo překlenout kritické období 1350–1450. Jsou vesměs časově omezeny paměti vkládajících, resp. dochovanými záznamy. Často můžeme číst ustálenou formuli, že dvůr „od mnoha let po otci a předcích v pokojném držení a užívání byl a posavad jest“. Podobných záznamů napočítáme kolem 150, nejméně u poloviny z nich lze předpokládat, že příslušné svobodství existovalo již před rokem 1400, byť u žádného z nich se o tom nedochoval písemný záznam. A nikde také nenalezneme nějakou konkrétní stopu vedoucí až k dědicům.

Podobný obrázek dostáváme i prostřednictvím dvorských desek. Ty vznikly z činnosti dvorského soudu, do jehož kompetence mimo jiné patřily odúmrti všech svobodných statků, tedy i statků dědiníků a jejich předchůdců. Majetek, který jako odúmrtí připadl na krále, byl od roku 1380 zapisován do dvorských desk provolacích. Král jej obvykle obratem daroval nebo prodal někomu ze svých služebníků či úředníků. V roce 1497 se král Vladislav vzdal odúmrti po pánech, rytířích a měšťanech, ne však po dědinících.⁷⁶ Provolací desky pokrývají odúmrtní zápisy všech svobodných statků za více než jedno století a je zcela jistě vyloučeno, aby mezi nimi nebyly i statky některých dědiníků, byť se pro ně v té době takové pojmenování nepoužívalo. Teoreticky tak máme možnost sledovat odúmrti po dědinících v době, která je jinak na informace o nich skoupá. Již F. Palacký si však povšiml, že v nejstarších zápisech dvorských i zemských desek je obtížné, ne-li nemožné, od sebe odlišit záznamy týkající se urozených od záznamů pouhých sedláků; označení dědiník se v deskách začalo používat až na samém konci 15. století.⁷⁷ Navíc jsou zápisy v provolacích deskách až do roku 1490 vedeny v latině a latina přesný ekvivalent

⁷⁴ NA, DZV 250, fol. M10.

⁷⁵ NA, DZV 250, fol. F1v.

⁷⁶ MÜLLER, *op. cit.*, s. 61.

⁷⁷ PALACKÝ, F. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Díl II. Čtvrté vydání. Praha: Bursík & Kohout, 1894, s. 455.

pro slovo dědiník nemá.⁷⁸ Vodítkem nám tak mohou být jediné názvy obcí, v nichž se v pozdější době dědiníci a svobodníci vyskytovali. Takových není v provolacích deskách málo, ale jen výjimečně v nich dokážeme rozpoznat přímou souvislost s budoucími dědiníky.⁷⁹

Příznačná je i terminologie berního rejstříku Plzeňského kraje z roku 1379.⁸⁰ V celém Plzeňském kraji eviduje rejstřík 217 svobodných popluží (*aratura libera*) ve 144 vsích (z celkem uvedených 618 vsí), avšak na pojmenování *heres*, ani dědic či dědiník v něm nenarazíme, natož na svobodníky. A i když připustíme, že většina z těchto svobodných dvorů patřila vladykům nebo zemanům, jistě se mezi vlastníky našli i obyčejní neurození rolníci.⁸¹ Časově nejbližší srovnání se nabízí až se stavem v roce 1550. Po tak dlouhé době nelze očekávat, že bychom našli nějakou prokazatelnou návaznost. V tomto kraji se tehdy nacházelo pouze 17 svobodství ve 12 vsích. Přitom jen v pěti z nich se vyskytoval svobodný dvůr také v roce 1379. Zde vidíme, že svobodství nejen rychle ubývala, ale asi také, byť výrazně menším tempem, přibývala. Plzeňský kraj však není typickou svobodnickou oblastí, a tak nelze výsledky odtud zobecňovat na celé Čechy.

Odvážněji si můžeme troufnout zobecnit poznatky z Benešovska a Podblanicka, kde sídlila celá třetina všech svobodníků v Čechách. O odhad struktury pozemkového vlastnictví v tomto regionu v předhusitské době se pokusil R. Nový a od něj jej převzali i další

---

⁷⁸ Někdy je udáván překlad slova dědiník jako *agricola*. Hlavní a dominantní význam tohoto slova však je rolník.

⁷⁹ Nejzřetelněji se jeví v podblanických Miřeticích, vsi, která později byla až na jeden poddanský statek zcela svobodnická. Udělejme krátkou odbočku a podívejme se podrobněji na vývoj držby miřetických dvorů. Ves Miřetice byla rozdělena mezi několik majitelů, konkrétnější znalosti máme až z konce 14. století. To v době jedné z největších morových epidemií v Čechách zemřeli bez právoplatných dědiců hned dva držitelé miřetických dvorů, Kvašata (*Quassatha*) a Vaněk. O zemřelých se kromě jejich jmen v zápisech nic bližšího neuvádí, jejich poplužní dvory připadly jako odumřel na krále Václava. První z nich král daroval jakémusi Jiříkovi z Tuchoměřic, který jej za 8 kop grošů prodal Kvašatovu synu Jakobovi, čímž dvůr na dlouhou dobu zmizel z písemných pramenů. Druhý dvůr král Václav daroval Roháčovi z Dubé, od něhož jej za 12 kop grošů koupil Vilém z Blanice (*Archiv český*, díl 31. Praha: Bursík & Kohout, 1921, s. 102 a 311). Z prodejních cen je zřejmé, že šlo o drobné dvory, jejichž zesnulí držitelé možná ani nepatřili mezi urozené. Rod vladyků z Blanice svůj majetek v Miřeticích a okolních vsích rozšířil a držel jej s různými změnami až do poloviny 15. století. V té době se v Miřeticích objevují předci prvních dědiníků. Jsou to Vaněk Kršňák a Václav Jeremiáš. První tam kolem roku 1457 koupil od Markvarta z Blanice poplužní dvůr, který si nechal vložit do zemských desk a zřejmě si o vkladu nechal vyhotovit potvrzení zvané registřík, obsahující základní údaje o trhu. Když pak v červnu roku 1541 zemské desky lehly popelem a začal proces jejich obnovy, mohl se vnuk Vaňka Kršňáka, dědiník Zikmund z Miřetic, těmito údaji prokázat a nechat je do obnoveného vkladu zapsat. Tentýž Zikmund si současně nechal obnovit ještě jeden deskový zápis, tentokrát na dva kmetčí dvory, také v Miřeticích, které jeho otec Václav Jeremiáš, dědiník, roku 1463 koupil od Zachariáše z Ostrova (NA, DZV 250, fol. A18). Se Zachariášem z Ostrova se v provolacích deskách po roce 1450 několikrát setkáváme jako s výprosníkem (*impetrans*), odpůrcem (*defendens*) nebo zmocněncem (*commissarius*) zastupujícím odpůrce. Určitě nešlo o dědiníka; jakým způsobem nabyl kmetčí dvory v Miřeticích, není známo. Václav Jeremiáš je prvním dědiníkem v Miřeticích a současně nejstarším českým dědiníkem, kterého známe jménem. Osídlení Miřetic dědiníky bylo tedy postupné a relativně pozdní. V 15. století Miřetice určitě plně dědinickou vsí nebyly.

⁸⁰ EMLER, J. (ed.). *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*. Prag: Verlag der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 1876.

⁸¹ J. Emler píše na s. XIV dokonce o velkém počtu dědiníků, J. Čechura o řadě svobodníků – ČECHURA, J. *České země v letech 1310–1378*. [Praha]: Libri, 1999, s. 198.

autoři.⁸² Podle předložené kalkulace patřilo 88 % veškeré půdy šlechtě, z toho 75 % drobným zemanům, 9,5 % klášterům a zbylých 2,5 % byl majetek panovnický. Odtud vidíme, že v majetku drobných zemanů je nutně zahrnut i majetek případných dědiníků. I když nemáme možnost nahlédnout do metodiky použitého výpočtu, není žádný důvod o jeho výsledcích pochybovat. Číselné údaje jsou samozřejmě specifické pro daný region – ty jinam přenášet nelze. Lze však uvažovat o tom, že stejně jako na Benešovsku a Podblanicku i jinde v Čechách bylo na prahu 15. století prakticky nemožné nalézt dělicí čáru mezi drobnými zemany a dědiníky. Ta se začala projevovat až po skončení husitských válek, není však vůbec jasné, zda její vznik války samotné nějak ovlivnily.

Závěr

Na závěr lze tedy konstatovat, že dědiníky můžeme jako třídu vnímat až od poloviny 15. století, přičemž dosavadní bádání neprokázalo souvislost mezi dědiníky a dědici (*heredes*). Původ většiny dědiníků je třeba vidět mezi vладыky a zemany a patrně také mezi královskými služebníky – a to buď pauperizací nebo novým zakoupením. Na podporu tohoto závěru můžeme přidat ještě jeden významný důvod, byť i ten je nepřímý. Dědiníci měli některá zvyková práva, která sdíleli s urozenými a u kterých si jen s velkými obtížemi dokážeme představit, že by mohla pocházet již od dědiců.⁸³ Na prvním místě jde o právo vkladu do zemských desk. Není na závadu, že toto právo bylo stejně jako pro města a duchovenstvo vázáno na souhlas panovníka. Je totiž velice pravděpodobné, že omezení vkladu pro neurozené má svůj počátek až ve Vladislavském zřízení zemském, odkud je pak do své přepracované verze zemského práva převzal i Viktorin Kornel ze Všehrd. Vzhledem k tomu, že zemské desky byly založeny až koncem 13. století, tedy v době, kdy dědici z historické scény mizí, je prakticky jisté, že dědici právem vkladu do desk neoplyvali. Přes všechna svá privilegia je neměli ani již výše zmínění dědici ve Stadicích. Navíc si lze všimnout, že právo vkladu neměli ani ti dědiníci, o nichž prokazatelně víme, že z urozeného stavu nepocházejí. Šlo vesměs o sedláky, kteří svou svobodu získali nějakým královským majestátem nebo obdarováním.⁸⁴ A naopak, mnozí dědiníci měli i další typicky „dominikální“ práva, o nichž u dědiců neslyšíme, ať již jde o honitbu, rybolov a čižbu nebo právo mít své poddané či své hospody a mlýny.⁸⁵

Dědiníci a svobodníci vznikali i jiným než právě naznačeným způsobem, šlo však o méně časté případy. Zemské desky včetně pozůstatků shořelých evidují za období 1420–1620 okolo 160 případů, kdy osobně svobodný sedlák koupil deskový a tedy svo-

⁸² NOVÝ, R. Vývoj struktury pozemkového vlastnictví na Benešovsku v předhusitské době. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1979, 20, s. 143. ČECHURA, J. Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce. *Sborník historický*, 1985, 31, s. 41. HLEDÍKOVÁ, Z. Ještě k počátkům blanické pověsti. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1979, 20, s. 130.

⁸³ Děkuji J. Jindrovi, tvůrci a administrátoru webových stránek <https://www.svobodnici.cz>, za upozornění na tento důležitý aspekt.

⁸⁴ Např. Henzlin Bader v Bajerově u Kašperkých Hor v roce 1357 – Muzeum Šumavy Kašperské Hory, Sbírká písemností, sign. I-A-4. Děkuji PhDr. Vladimíru Horpeniakovi za zaslání fotokopie originálu listiny, kterou císař Karel IV. Henzlina Badera obdaroval. Listina byla později přepsána do svobodnické knihy KSv 2, fol. M11, kde je majitel dvora uveden jako Heinc Zlinus dictus Bader. Jiným příkladem je kuchař krále Václava IV. jménem Chunda, kterého král roku 1377 dědičně obdaroval pozemky ve vsích Purkarci a Jeznici – *Archiv český*, díl 17. Praha: Bursík & Kohout, 1899, s. 368.

⁸⁵ TWRDY, F. *Pragmatische Geschichte des böhmischen Freysassen*. Prag: Franz Johann Scholl, 1804, s. 15.

bodný statek a stal se dědínkem, resp. svobodníkem. V průměru jde o méně než jeden takový případ ročně a tedy nejde o typický způsob vzniku nového dědického nebo svobodnického statku. V předchozím odstavci vyslovený závěr tím rozhodně neztrácí na platnosti.